ÜSKÜP İSA BEY CAMİİ HAZİRESİ'NDEKİ LAHİT ŞEKLİNDE MEZARLAR

Graves in the Shape of Sarcophagi in the Graveyard of the İsa Bey Mosque in Skopje

Les tombeaux en forme de sarcophage dans le cimetière de la Mosquée Isa Bey à Skopje

Yrd. Doç.Dr. Gül TUNÇEL*

ÖZET

Üsküp İsa Bey Camii Haziresi'ndeki lahit şeklinde yapılmış dört adet mezar, malzeme, form ve süslemeleri bakımından tanımlanmış; karşılaştırma ve değerlendirmelerle sanat özellikleri ve Türk Sanatı'ndaki yeri belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Üsküp, Lahit, Osmanlı, Mezartaşı, Süsleme, Sanat

ABSTRACT

In this article, the material, design and decoration of four graves in the shape of sarcophagi found at the Üsküp (Skopje) Isa Bey Mosque graveyard have been examined. The artistic characteristics of the graves and their place in Turkish art have been evaluated using a comparative approach.

Key Words

Skopje, Sarcophagus, Ottoman, Gravestones, Decoration, Art

Makedonya'da Osmanlı mirası mezar ve mezartaşları[1], farklı merkezlerde çok değişik sayılarla karşımıza çıkmaktadır. Çoğunluğu baş ve ayak şahidelerinden[2] meydana gelen mezarların az miktardaki bir kısmı da lahit şeklinde[3] yapılmıştır.

Burada sunmayı düşündüğümüz, lahit şeklinde dört adet mezar, Üsküp İsa Bey Camii'nin[4] doğu yanındaki küçük boyutlu bir hazirede[5] bulunmaktadır ve tarafımızdan 1996 yılında gerçekleştirilen araştırma gezisinde incelenerek, fotoğraflarla belgelenmiştir. Bu mezarları[6] kronolojik sıra ile tanıtarak, aynı döneme ait diğer merkezlerdeki benzerleri ile karşılaştırıp, Türk Sanat Tarihi açısından değerlendirmelerini yapmaya çalıştık.

Üsküp İsa Bey Camii Haziresi'ndeki Lahit Şeklinde Mezarlar:

L.1- Mezar kütlesi, dikdörtgen prizma şeklinde bir lahit gibi görünmekle birlikte, çeşitli büyüklükte düzgün kesme taşlarla yapılmıştır[7] (Resim 1,2).

Başucu şahidesi:

Mermer mezartaşında yukarıya doğru hafifçe genişleyerek yükselen plaka şeklindeki gövde, boyun formunda daraldıktan sonra üstte kavuk biçiminde bir tepelikle taçlanır.

Gövde yüzeyinin büyük bir kısmını kaplayan kitabe, yatay doğrultuda uzanan bir silmenin orta kısımdaki yarım daire kavsinden ibaret kemer formu ile üstten kuşatılmıştır. İki yanı ise düz yüzeyli bir profil çifti arasındaki palmet friziyle süslü birer bordürle sınırlı yazı alanı, alttan kaş kemer biçiminde konturlanmıştır. Şahide gövdesinin iki yanı, alt ve üst bölümleri burmalı arası ise balıksırtı şeklinde taranmış birer bordürle sınırlıdır.

Kitabe metni, harflerin etrafı tıraş-

* Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi

lanarak birbirine paralel satırlar halinde kabartılmıştır.

Kitabenin üzerinde kalan gövde cephesi, boynun bir bölümü ile birlikte dekoratif açıdan değerlendirilmiştir. Süsleme, düz yüzeyli profille sınırları belirlenerek, simetri teşkil edecek şekilde *"C-S"* kıvrımları oluşturan dal ve yapraklar kabartması olarak işlenmiştir. Boynun üst kısmında süsleyici unsurlar kullanılmamıştır.

Tepelik, yarım küre biçimi üst başlık ve daha plastik bir görünüşlü sarık şeklindedir. Zirveden aşağı inen kazıma çizgilerle kürevi bölümün yüzeyi eş büyüklükte dilimlere ayrılmış ve bir çift kazıma çizginin diyagonal doğrultusu ile sarık görünüşüne de hareket kazandırılmıştır.

Kitabe metninin Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir:

Hüvel Hallakul Baki
... mahal el-merhum el-mağfur
el-muhtaçi ila rahmeti rabbini el-zakur
min darül fena el-mağfur
ila darül bika hüve vahdehül baki
Şeyhül Kuzatul Kiram
... ashabul maarifül ilam
Muhammed bin Salih Efendi bin el-merhumu
Yahya... Efendi fi canevi
Menfa niza-u ve Caalallahül Cennete
Mesvahuma ve eğfi rahmeten
Kama rabba yani Sağıran bi-rahmetike
Ve seğfir inneke erhemmurra
himin tarihi vefatihi
Fi sene 2 safer
1244

Ayakucu şahidesi:

Üstte üçgen biçiminde tepelikle taçlanan mermer ayakucu şahidesi, aşağıya doğru daralarak iner.

Düz yüzeyli ince bir silme, şahide kenarlarında çerçeve oluşturur. Şahide cephesinde üst bölüme, simetrik *"C-S"* kıvrımları ile bir dal kabartması işlenmiştir. Bu stilize bitkisel tasvirin altında süsleyici unsurların yer almadığı düz bir yüzey vardır.

L.2- Lahit, şeklindeki mezar, dikdörtgen prizma şeklindedir. Kenarları dört yana doğru dışa taşıntılı kapak levhasının ortasında bir çiçeklik açıklığı bulunmaktadır. Lahidin başucu tarafındaki cephesinde *(Resim 3,4)*, bir rozet içine çarkıfelek motifi işlenmiştir[8].

Başucu şahidesi:

Mermer plaka gövde, yukarıya doğru genişleyerek yükselir ve boyun formu verecek şekilde daraldıktan sonra, kavuk görünüşündeki tepelikle taçlanmıştır.

Şahide cephesinin büyük bölümü kitabeye ayrılmıştır; alt kısmı sathi görünüşlü iki silme arasında *"S"* kıvrımlar oluşturan yapraklar kabartılarak süslenmiştir. Kitabe metni, üstte orta kısmı basık kemer formunda kavis çizen, iç taraftaki kalın, çift kademeli silme ile sınırlıdır. İki yanı ise silindirik bir profile bitişik, düz yüzeyli sathi iki silme arasında alt alta sıralanan palmet dizisinin oluşturduğu friz ile alt ve üstü burmalı, arası ise balıksırtı şeklinde taranmış birer dış bordüre sahiptir. Yazı, birbirine paralel sathi silmelerle ayrılan farklı büyüklükteki panolar içerisinde kabartma satırlar halindedir.

Kitabenin üst kısmında kalan gövde yüzeyine, boynun bir bölümünü de kaplayacak şekilde dilimlerle istiridye kabuğu görünüşlü motif işlenmiştir.

Tepelik, kürevi kavuk ve sarık bölümlerinden oluşur. Kazıma çizgilerle zirvesinden aşağı doğru dilimlere ayrılmış ve sarık bölümü de diyagonal hatlarla taranarak tasvir edilmiştir.

Kitabe metninin Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir:

Hüvel feyyaz
Lebhuve (?) *Vucühi azamından*
Şehit Serdemav efendi...

Cihana lütf... gençliktekinin
Sarayi vahdiye bi-emri mevla
Oldukça ilahide dirmed
Keremi kileömrehü tuti bimecal
Onunda ruhunu şad eyle bi
Bi-hakki Şehidinali ibad
Yediler hakti hangiden dediler
Halil feyzi efendi göçdü Hayıfla
Sene 1258

Ayakucu şahidesi:

Yukarıya doğru hafifçe genişleyen mermer plakadan ibaret gövde, üçgen biçiminde tepelikle taçlanmıştır. Dekoratif bakımdan oldukça sade görünüşlü cephede, tepelik eksenine iri bir rozet kabartması işlenmiştir.

L.3- Lahidin baş ve ayakucu tarafına ait kare şeklindeki cephelerle yekpare şahideler[9], halen toprak zemine atılmış vaziyette bulunmaktadır *(Resim 5,6)*.

Başucu şahidesi:

Paralel kenarlarla uzanan gövde plakası, üstten iri bir rozetle taçlanmıştır. Kitabesi, alt ve üstte *"C-S"* kavisli bir kemer formu oluşturan, dıştaki silindirik, içteki sathi bir çift bordür kademesiyle çerçevelenmiş ve üstteki kemer çevresine dokuz adetlik bir inci dizisi motifi işlenmiştir. Yazı, soldan sağa meyilli ince silme hatları ile birbirinden ayrılmış kabartma onüç satırdır.

Şahide gövdesi ile tepelik rozeti birbirine teğet gibi bitişiktir ve ikisi arasındaki yan girintiler, üç boyutlu görünüşe sahip *"S"* kıvrımlı iri birer stilize yaprak motifi yerleştirilerek doldurulmuştur. Mezarın baş tarafına ait cepheyi teşkil eden kareye yakın dikdörtgen biçimi plakadan şahideye geçiş kısmında, düğümlü bir fiyonk motifi ve iki yanına da yaprakları ile birlikte birer çiçek simetrik kompozisyonla işlenmiştir. Mezara cephe oluşturan bölümde ise saksı içinde çiçekler, saksının ayak kısmındaki düğümüne beş yapraklı iri bir çiçek yerleştirilmiş bir çelengin kolları arasında tasvir edilerek, bu bitkisel motiflerin bütünü, dıştaki silindirik, içteki pahlı bir çift profille dört yandan çerçevelenmiştir. Yüksek kabartma ile stilize edilmiş bitkisel süslemeler barok karakterlidir.

Kitabe metninin Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir:

Ah minel mevt
... açdı mezarı tahiri
ey soran... bi-candan bir
kahrı edem vali eşku de derenin
nice vali vali-yi hakim seyri
Hazreti Osman ile hemnami veşyan
Hem vezir ibni veziri müştehir
Böyle iken baki kaza hakka kim
Hastalandım toydu ol müşfik...
Çok tabip gönderdi ona harize
Hapler batil... culubi eser
Yani şahin ecelden canımı
Olmadı şıhlısına sine-i karkir
Mal ile ibka oldu ömür
Ağırımca masraf eylerdi...
Şaddi hafkam heşt sale tıfık iken
Ziri hake saldı tarhi kinedir
İki taşın altında kaldı akibet
Penpeden nazik vucudum serbeser
Hini teslimde ruhi bakimi
Dedi hatif çakire...
İki türlü yaz müceheri tarihin
Cennetül huld oldu...
Sene 1268
Şevval

Ayakucu şahidesi:

Aynı mezarın başucu şahidesi ile form ve bezeme bakımından benzer özellikler taşımakla birlikte, bu taşta kitabe yerine, bir vazodan *"C-S"* kıvrımla yükselen bir dal tasviri, uçlarındaki yaprak ve çiçeklerle beraber stilize edilerek işlenmiştir.

L.4- Dikdörtgenler prizması biçimindeki mezarın, lahit cephelerini oluşturan baş ve ayak levhaları ile yekpare hazırlanmış iki şahidesi vardır[10] *(Resim 7-10)*.

Mezar kütlesinin dar-uzun dikdörtgen şeklindeki iki yan cephesi, tamamen aynı özelliklere sahip bezeme görülmektedir. İki yan ve alttan silindirik profillerle; üst kenarda ise ince bir çift silme boyunca *"S"* kıvrımları ile uzanan dal frizi ile kuşatılmış bu cephelerde, ayrıca birer iç bordür de iki yana *"S"* çizen birer dal ve yapraklarıyla yapılmıştır. Böylece çepeçevre kuşatılan barok karakterli süsleme kompozisyonunda, her yüzün eksenine iri boyutlu stilize karanfil ve yaprakları arasındaki beş dilimli üç çiçek motifine kurdele ile bağlanarak yanlara doğru uzanan üçer adet büyük *"C"* kıvrımlı kola sahip bir çelenk tasvir edilmiştir. Çelengin ikişer kıvrımı üst üste, birer kıvrımı ise baş ve ayak tarafına yerleştirilerek her birinin ortasına beş yapraklı birer çiçek işlenmiş ve esas motifler etrafındaki zemin kıvrık dal ve yapraklarla doldurularak bezenmiştir.

Mezarın başucu ve ayakucu cephelerine ait kare şeklindeki yüzeyler de uzun cepheler gibi simetrik bir süsleme kompozisyonuna ve aynı şekilde çerçeve profiline sahiptir. Uzun cephelerin merkezi bölümündeki stilize edilmiş iri karanfil kabartmasının benzeri bunlarda da vardır. Fakat her bir yüzün tamamına yakın büyük bir kısmına işlenen bu motifin altında üç çiçek değil, onbir yapraklı ve daha iri bir tek çiçek kabartması yer almıştır.

Başucu şahidesi:

Birbirine paralel kenarlarla uzanan şahide, yukarıya doğru daralan bir boyunla, kesik koni görünüşlü fes şeklindeki bir tepelikle taçlanmıştır. Şahidenin iki cephesine de kitabe metni yazılmıştır.

Şahidenin mezar tarafındaki yüzünde dekoratif motiflere yer verilmeksizin tamamı kitabeye ayrılmıştır. Birer kavisle üstte yayvan, altta yarım daire biçiminde sınırlandırılmış kitabe metni, soldan sağa meyilli silmeler arasında meydana gelen panolara kabartma onsekiz satırla yazılmıştır.

Başucu şahidesinin dış yüzündeki yazı, iki silme ve arasında *"C-S"* kıvrımlı dal ve yaprak motifleri serpiştirilen frizle, alt ve üst kenarları basık birer kavisle kuşatılarak çerçevelenmiştir. Kitabeden yukarıda kalan yüzey eksenine stilize bitkisel bir tasvir ve iki tarafına simetrik konumlu kıvrık yaprak kabartmaları işlenerek bezeme yapılmıştır.

Ayakucu şahidesi:

Paralel kenarlarla uzanan şahide gövdesi, stilize çiçek demetinden oluşan bir tepelikle taçlanmıştır.

Şahide cephesini çerçeveleyen ikişer kademe silmeli bordür, alt kenarı yarım daire şeklinde kavisle dolanır. Gövdenin, mezara bakan yüzünde süs unsurlarına yer verilmemesine karşılık; dış yüzünde, dalgalı profil hatları ile sapları bağlı ve taş boyunca *"C-S"* kıvrımla yükselen dal demetleri ortasına yerleştirilmiş barok karakterli çiçekler, stilize tasvirle kabartma olarak işlenmiştir.

Ayakucu şahidesinin tepeliği, her iki cephede de aynı tarz plastik süslemeye sahiptir. Profillerle taranmış zemine işlenen barok karakterli iri çiçeklerle oluşan bir demetin sapları, boyun kısmını kapatacak şekilde sarkıtılmış ve ortalarındaki bağ, sathi bir silme ile belirginleştirilmiştir.

Başucu şahidesinin dış yüzündeki kitabenin Latin harfleri ile yazılışı şu şekildedir:

Azim vuhela-yı fiham
Saltanat-ı seniyye'den Bosnevi
Merhum Süleyman Paşazade
Bosna valisi sabık
Cennet mekan firdevsi aşiyan
Merhum ve mağfur lehum

Gazi Osman Mazhar
Paşanın ruhu içün el-fatiha
Sene 1278
C.19 z fi

Başucu şahidesinde, mezara dönük yüzdeki kitabenin Latin harfleri ile yazılışı şu şekildedir:

Huve'l-Baki
İrtihal eyledi hem namı cenab-ı Osman
Bosnevizade merhum Süleyman Paşa
(O kerim?) Ibn vezir Ibn Vezir Gazi
Serfiraz-ı vüzera surur-ı erbab-ı...
İstikamette Salabette naziri yakidi
Sıdk ve İhlas ve şecaatle şübhe olmaz ona
Kınkı mansabda bulunduysa muvaffak olarak
Olduğu beldeyi eylerdi serapı ihya
Uzlet etmiş idi ahir çekilip çiftliğine
Vaktini muhabbet-i hakla geçirirken hakka
Düşdü dam-ı ecele ve ona ömrü tükenip
Marg-ı ruhu ederek lane-i alka-i mahva
Mur-u rahmetle ola merkadipaki ruşen
Ruz-ı mahşerde şefaat ede mahbub-ı Huda
Ruhu eyle Suud etti dedim tarihin
Mülk-ü dünyayı feda eyledi. Osman Paşa
Sene 1278

Karşılaştırma ve Değerlendirme:

İsa Bey Camii Haziresi'nde halen üç adet *(L.1, L.2, L.4)* lahit şeklinde mezar mevcuttur. Bunlardan başka aynı tarz bir mezarın baş ve ayakucu şahideleri ile yekpare olarak hazırlanan iki cephe levhası *(L.3)* da hazirede yere atılmış vaziyette bulunmaktadır.

Haziredeki bu mezarlar, kitabe kayıtlarından edindiğimiz bilgilere göre *(L.1: H.1244/ M.1828)*, *(L.2: H.1258/ M.1842)*, *(L.3: H.1268/ M.1851)*, *(L.4: H.1278/ M.1861)* yıllarına aittir.

Başucu ve ayakucu şahidelerinin hepsinde mermer kullanılmıştır.

Mezarlardan biri *(L.1)* çeşitli boyutlardaki düzgün kesme taşlarla örülmüş dikdörtgenler prizması şeklindedir. Aynı görünüşte kütleye sahip İki mezarın *(L.2, L.4)* dört cephesi yekpare birer mermer levhadır. Bir tanesinde *(L.2)* çepeçevre dışa taşıntılı bordürlerle hazırlanan kapak plakasının orta kısmı kesilip açılarak muntazam bir çiçeklik yapılmıştır.

Süsleyici unsurlar düzgün kesme taşlarla yapılan *(L.1)* mezar kütlesinde bulunmamaktadır. Mezarlardan birinde *(L.2)* sadece başucu tarafındaki cepheye bir rozet içinde çarkıfelek motifi kabartılmıştır. Bir mezarın *(L.4)* uzun cephelerine işlenen, birbirine benzer barok karakterli stilize bitkisel bezemelere, aynı haziredeki diğer mezarlarda rastlanmaması dikkat çekicidir. Bu cephelerdeki, yan ve üst kenarları silmelerle sınırlı yüksek kabartma süs kompozisyonunda, iri bir karanfil simetri eksenine yerleştirilerek kıvrık dal ve yapraklarla tasvir edilmiş; her iki tarafına da, içleri beş yapraklı iri birer çiçek motifiyle işli üçer adet büyük çelenk kıvrımı yapılmıştır. Baş ve ayak ucundaki kare biçimi cephelere ise ötekilerin eksenindeki stilize karanfilin birer benzeri, her yüzün tamamını doldurarak işlenmiştir. Lahit şeklindeki bir mezara *(L.3)* ait, yere atılmış bulunan kare biçimindeki baş ve ayak ucu cepheleri ile uzantıları şahidelerin bezemesi birbirinin tam tekrarıdır. Cephe bölümlerinde, yüksek kabartma barok karakterli saksı ve çiçekleri, düğüm noktasına beş yapraklı iri bir çiçek yerleştirilen çelenk içerisinde tasvir edilmiş ve bu kompozisyon, dıştaki yarım silindirik, içteki pahlı yüzeye sahip bir çift profille dört taraftan kuşatılarak çerçevelenmiştir.

Haziredeki başucu şahidelerinin gövdesi, ikisinde *(L.3, L.4)* paralel kenarlıdır; ikisinde *(L.1, L.2)* yukarı doğru hafifçe genişlemektedir. Tepeliklerden bir tanesi fes *(L.4)*, ikisi kavuk *(L.1, L.2)*, bir tanesi rozet *(L.3)* şeklinde işlenmiştir. Gövde ile tepelik arasındaki boyun, üç tanesinde *(L.1, L.2, L.4)* yukarı-

ya doğru biraz daralmaktadır. Bir şahidenin *(L.3)* boyun kısmı yoktur; teğet konumla gövdeye birleşen tepelik iri bir rozetten oluşur.

Kavuk biçimi tepelikli iki şahide *(L.1, L.2)* ise, bezemeleri hariç genel görünüş bakımından çok büyük benzerliğe sahiptir. Şahide gövdeleri hafifçe genişleyerek yükselen plaka şeklindedir ve kavuk biçimindeki tepeliklerine konik görünüşlü birer boyunla geçiş sağlanmıştır. Kavukların üst kısmı, zirvede birleşen kazıma çizgilerle dilimlenmiş ve sathi çıkıntılı sarık yüzeyleri ise birer çift diyagonal kazıma çizgi ile bölümlere ayrılmıştır. Gövde yüzeylerinin büyük bir kısmını kaplayan kitabe metni, zeminden kabartma harfli paralel satırlarla yazılmış ve birisinde *(L.2)* düz yüzeyli sathi profillerle satırlar birbirinden ayrılmıştır. Kitabeler, yatay doğrultulu bir silmenin ortasındaki yarım daire kemer kavsi ile üstten sınırlıdır. Yanlarına da, düz yüzeyli bir profil çifti arasında alt alta sıralı palmet frizi ile bitişik olarak uç kısımları burmalı, aradaki büyük bölümü ise balıksırtı taramalı dış bordür çekilmiştir. Şahidenin birinde *(L.1)* kitabe metni alt bordürü kaş kemer biçiminde kavisli bir silmedir; diğer şahide de *(L.2)* sathi görünüştü iki silme arasındaki *"C-S"* kıvrımı oluşturan yaprakların kabartıldığı bir friz kullanılmıştır. Kitabeden üstteki yüzey süslemesi, birinde *(L.1)* düz profillerle sınırlandırılmış simetrik konumda *"C-S"* kıvrımlı dal ve yapraklar; diğerinde *(L.2)* ise ışınsal dağılımlı profillerle dilimlere ayrılan yelpaze gibi görünüşe sahip geometrik motif, kabartma olarak işlenmiştir.

Başucu şahidelerinden bir tanesinde *(L.4)*, paralel kenarlarla uzanan gövde plakası ile fes biçimi tepelik bir boyunla birleşmektedir ve her iki yüzüne de kitabe metni yazılması ise ender rastlanan bir durumdur. Bu şahidenin mezar tarafındaki cephesi tamamen kitabe metnine ayrıldığı halde, başka süslemeye yer verilmemiş ve soldan sağa meyilli silmelerle ayrılan yazı panolarına kabartma satırlar yerleştirilmiştir. Aynı şahidenin dış cephesindeki kitabe ise sathi silmelerle sınırlı panolara kabartılarak yazılmış satırlardan oluşur ve dış bordürleri iki profil arasında *"S"* kıvrımlı dal ve yapraklar frizidir. Kitabe yukarısındaki cephe bölümü, stilize bitkisel bir tasvir ve iki tarafına simetrik konumda işlenen kıvrık dal kabartması ile bezenmiştir.

Paralel kenarlı bir başucu şahidesi *(L.3)*, çok kollu yıldızvari iri bir rozetle diğerlerinden değişik tarzda taçlanmıştır. Bu tepeliğin merkezinde beş yapraklı bir çiçek yer alır. Rozetle gövde arasındaki yan girintileri dolduracak şekilde stilize edilen *"S"* kıvrımlı iri birer yaprak üç boyutlu görünüşe sahip yüksek kabartma süsleyici unsurlardır. Kitabe metnini dıştaki silindirik, içteki sathi görünüşlü bir çift silme yanlardan, yarım daire kemer formuyla alt ve üstten sınırlandırmıştır.

İsa Bey Camii Haziresi'nde lahit şeklindeki mezarlara ait ayakucu şahideleri dört tanedir. Bunlardan ikisi *(L.1, L.2)*, yukarıya doğru hafifçe genişleyen, iki tanesi *(L.3, L.4)* ise birbirine paralel kenarlı gövde levhasına sahiptir. Cephesi yukarı doğru gittikçe genişleyen şahidelerin tepeliği ikizkenar üçgen şeklinde yükselir; paralel kenarlı gövdeyle yapılmış iki şahideden birinde *(L.3)* çok kollu iri bir rozet, diğerinde *(L.4)* barok karakterli iri çiçekler buketi olarak ön ve arka yüze aynı görünüşte işlenmiş, yüksek kabartma tepelik vardır. Ayakucu şahidelerinden birinin *(L.2)* tepelik bölümüne bir rozet; başka bir şahidede *(L.1)* ise *"C-S"* kıvrımlı simetrik dallar ka-

bartması yapılmıştır. İki şahidenin *(L.3, L.4)* gövdesi bütünüyle barok karakterli bitkisel tasvirlerle bezenmiştir. Bunlardan birinde *(L.3)*, vazodan *"C-S"* kıvrımla yükselen bir dal ve uçlarından sarkan çiçekler, diğerinde *(L.4)*, iri çiçeklerin yer aldığı *"C-S"* kıvrımlı stilize dal demetleri süsleme elemanlarıdır.

Mezarların ikisinde *(L.3, L.4)*, hem esas kütle cepheleri, hem de baş ve ayak ucu şahideleri yüksek kabartmadır; diğerlerinde *(L.1, L.2)* ise biraz daha alçak kabartma süslemeler kullanıldığı görülmektedir.

Şahide tepeliklerinin püsküllü fes, sarık, barok tarzda kıvrımlı iri çiçekler buketi biçiminde işlenmesi, sivri kemer veya üçgen şeklinde bordürlerle kesilmesi, taş boyutları, cephelerin paralel kenarlı olması veya yukarı doğru genişlemesi gibi hususlar, kronolojik bir gelişim çizgisini yansıtma açısından belirleyici sonuçlar vermemektedir.

Üsküp İsa Bey Camii Haziresi'nde mevcut lahit şeklindeki mezarlar, form ve bezeme bakımından Bulgaristan, İtalya ve Anadolu ile İstanbul'daki hazirelere ait pek çokları ile benzerliklere sahiptir. Nitekim iki mezarın *(L.1, L.2)* başucu şahidesindeki kavuk[12] biçimi tepelik, Bulgaristan'ın Niğbolu[13], Rusçuk[14] şehirleri ile İtalya Trieste'deki Osmanlı Mezarlığı'nda[15] ve Anadolu'da İzmir Hacı Mahmud Camii Haziresi[16] ile İstanbul Sokollu Türbesi Haziresi'nde[17] bulunan bazı mezarlarda da yer almaktadır.

Üsküp İsa Bey Camii Haziresi'ndeki lahit şeklinde mezarlardan birinin *(L.4)* başucu şahidesinde püsküllü fes[18] biçimi bir tepelik vardır. Bu şahidenin yakın benzerlerine, Eyüp Sultan Türbesi Haziresi'nde[19], İzmir Yağhaneler semti Şemsi Baba Tekkesi yanındaki hazire[20] ve Hacı Mahmud Camii Haziresi'nde[21], Eyüp Sultan Mehmet Vusuli Efendi Türbesi Haziresi'nde[22], Eyüp Camii[23] ve çevresinde[24] rastlanmaktadır. Bu tür şahidelerden bir kısmında gövde yüzü "C-S" kıvrımlı barok karakterde yapraklar[25] veya "S" çizen profillerle sınırlanmıştır[26].

İsa Bey Cami Haziresi'ne dahil lahit şeklindeki bir mezara *(L.4)* ait ayakucu şahidesinin tepeliği, barok karakterli iri çiçekler demetidir ve İstanbul Eyüp Sultan Mezarlığı'nda da benzeri vardır[27]. Bu tarz mezartaşı süslemelerinden bazılarında buket yerine, vazo içindeki çiçekler işlenmiştir[28]. Eyüp; Pertev Paşa Türbesi Haziresi'ndeki bir şahidenin kenarları *"S"* çizen profillere sahiptir ve başka bir şahide çiçek buketi şeklindeki tepelikle taçlanmıştır[29]. Çiçek buketi tepelikli ayakucu şahideleri[30] ve cephesi *"C-S"* kıvrımlı dal ve yapraklarla bezenmiş çocuk mezartaşları da mevcuttur[31].

Üsküp'deki mezarlardan birinin *(L.3)* başucu ve ayakucu şahideleri çok kollu iri bir rozetle taçlanmıştır ve gövde ile tepelik birleşiminde her iki yana *"S"* kıvrıma sahip üç boyutlu görünen büyük birer yaprak yerleştirilmiştir. Ortak özellikler taşıyan şahidelere İstanbul Eyüp Sultan Mehmet Vusuli Efendi Türbesi[32] ile İstanbul Eyüp Sultan'daki Hazreti Halid Türbesi Haziresi'nde[33] rastlanmaktadır.

Sonuç:

Üsküp İsa Bey Camii Haziresi'nde bulunan lahit şeklindeki mezarların hepsi, malzeme, form, bezeme ve kitabe yazıları bakımından zengin birer sanat eseri hüviyetine sahip tarihi belge değeri taşımaktadır. Kitabelerinde kayıtlı bilgilere göre 19. Yüzyıla ait bu mezarlar ve şahidelerinin, aynı dönem Osmanlı Sanatı'nda diğer bölgelerdeki eserleri de etkileyen barok karakterli süsleme özellikleri yansıttıkları görülmektedir.

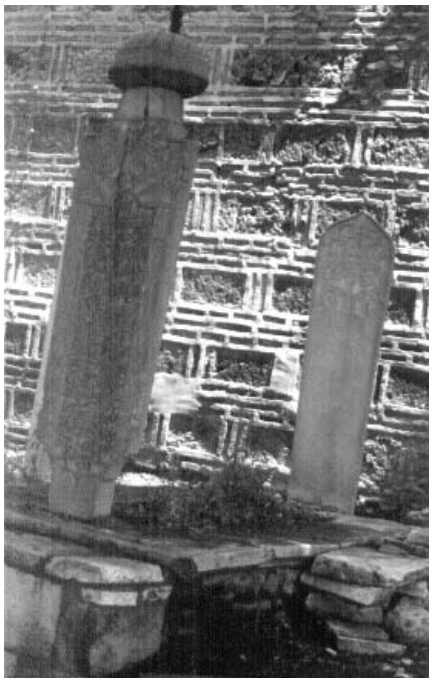

Resim 1: Lahit şeklinde mezar 1

Resim 2: Lahit şeklinde mezar 1

Resim 3: Lahit şeklinde mezar 2

Resim 4: Lahit şeklinde mezar 2

Resim 5: Lahit şeklinde mezar 3

Resim 6: Lahit şeklinde mezar 3

Resim 7: Lahit şeklinde mezar 4

Resim 8: Lahit şeklinde mezar 4

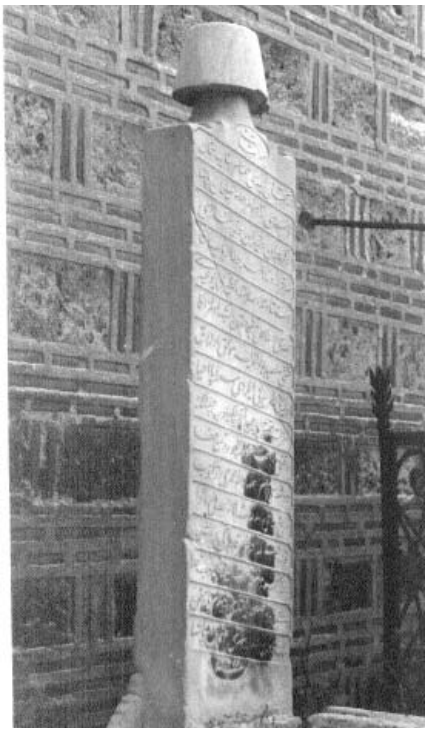

Resim 9: Lahit şeklinde mezar 4

Resim 10: Lahit şeklinde mezar 4

NOTLAR

1- B. Karamağaralı, *Ahlat Mezartaşları*, Ankara 1972, 269-275; A. Ödekan, *Türkiye'de 50. Yılda Yayınlanmış Arkeoloji, Sanat Tarihi ve Mimarlık Tarihi İle İlgili Yayınlar Bibliyografyası*, (1923/73), İstanbul 1974, 414-423; G. Tunçel, *Batı Anadolu Bölgesi'nde Cami Tasvirli Mezartaşları*, Ankara 1989, 253; H. Türkmenoğlu, *Mezar-Mezarlık ve Mezartaşları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi*, Ankara 1989; Anonim, "Éléments Pour Une Bibliographic Internationale Sur Les Cimetières Et Les Traditions Funéraires Dans Le Monde Turc Et Islamique, Türk ve İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri Hakkında Uluslararası Bir Kaynakça Denemesi", *Cimetières Et Traditions Funéraires Dans Le Monde Islamique, İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri II*, Ankara 1996, 211-255.

2- Şahidelerin kitabe metinleri hk. bkz, U. Derman, "Mezar Kitabelerinde Yazı Sanatımız", *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni, S.49/328*, İstanbul 1975, 36-77; Ş. Boyraz, *Türkiye'de Mezar Taşı Sözleri*, Ankara 2003.

3- Lahit şeklindeki mezarların başucu şahidelerine ait kitabe metnini okuyup Latin harflerine çeviren Anadolu Medeniyetleri Müzesi Müdür Yardımcısı Sayın Tahsin Saatçi ile G.Ü. Tarih Bölümü Araş. Gör. Altan Çetin'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

4- Üsküp İsa Bey Camii ve mimarisi hk. bkz., S. Eyice, "İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimai Bir Müessesesi Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C.XXIII, S.1-2*, İstanbul 1963, 3-80 (43); S. Eyice, "Üsküp'te Türk Devri Eserleri", *Türk Kültürü, S.11, (Eylül)*, Ankara 1963, 20-30; A. Nikolovski,-D. Cornakov,-K. Balabanov, *The Cultural Monuments of The Socialist Republic of Macedonia*, Skopje 1971, 34, 35; E. H. Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Yugoslavya, C.III, 3.Kitab*, İstanbul 1981, 250-254; K. Tomovski, "Islamic Architecture", *Macedonian National Treasures*, Skopje 1989, 238-249; L. Bogoevi_-Kumbaraci, *Osmanliski Spomenici vo Skopje*, Skopje 1998, 48-55; M. Z. İbrahimgil, "Üsküp'te Tabhaneli-Zaviyeli Camiler", *Prof. Dr. Zafer Bayburtluoğlu Armağanı, Sanat Yazıları*, Kayseri 2001, 315-338 (319-322).

5- Üsküp İsa Bey Cami Haziresi'nin eski fotoğrafları için bkz., A. Nikolovski, D. Cornakov, K. Balabanov, 35; Ayverdi, 238, Resim 1345.

6- Lahit şeklinde mezarlar tarafımızdan L.1, L.2..., kısaltmasıyla belirtilmiştir.

7- Lahit şeklindeki mezar ölçülerinden birincisi boy, ikincisi en, üçüncüsü ise alınabilmişse yükseklığidir. Plaka şeklindeki gövdeye sahip şahide ölçülerinden, ilki yükseklik, ikincisi endir. Gövdesi yukarıya doğru genişleyen taşlarda, alt kısmın eni önce, yukarı kısmın eni sonra olmak üzere iki ayrı rakam verilmiştir. Son ölçü, fes, kavuk şeklindeki tepeliğin üst çevresi veya çapıdır.

L.1- Mezarın ölçüleri: 278 x 149 cm., kapak taşında toprağın yer aldığı bölüm: 183x59 cm. Başucu şahidesi: 203 x 26-57,5 cm. Ayakucu şahidesi: 182 x 40-45 cm.

8- L.2- Mezarın ölçüleri: 225x88x63 cm. Başucu şahidesi: 191 x 54-60 cm. Ayakucu şahidesi: 191 x 44-46 cm.

9- L.3- Mezarın başucu şahidesi (Lahidin cep-

hesi dahil): 177 x 30,5 x 11 cm. Ayakucu şahidesi (Lahidin cephesi dahil): 158 x 28 x 11 cm.

10- L.4- Mezar parmaklıklarla kuşatıldığı için ölçülerinin alınması mümkün olamamıştır.

11- Karanfil motifi için bkz., C. E. Arseven, *Les Arts Decoratifs Turcs*, İstanbul (basım yılı yok), 61, 231; C. E. Arseven, *Türk Sanatı*, İstanbul 1970, 212, 267; stilize karanfil şeklindeki tepelikle taçlanmış şahide için bkz., H. Perrin, "Données Ethnographiques Et Historiques Concernant Les Stèles Funéraires De L'ouest Du Kazakhstan Et Les Stèles Funéraires Ottomanes", *Cimetières Et Traditions Funéraires Dans Le Monde Islamique, İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri I*, Ankara 1996, 299-314 (311, Fig.16).

12- Kavuk çeşitleri ve bezemeleri hk. bkz., R.E. Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara 1967, 148-151; C. E. Arseven, *Sanat Ansiklopedisi, C.II*, İstanbul 1965, 984; H. Çal, "İstanbul Eyüp'teki Erkek Mezartaşlarında Başlıklar", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla III. Eyüp Sultan Sempozyumu, Tebliğler (28-30 Mayıs 1999)*, İstanbul 2000, 205-225, (209, 210, 213, 214); S.S. Kucur, "Üsküdar Şemsi Ahmed Paşa Camii Haziresi Mezartaşları", *Üsküdar Sempozyumu I, Bildiriler (23-'5 Mayıs 2003), C.2*, İstanbul 2004, 26-58 (30).

13- Bulgaristan Niğbolu'daki şahide hk. bkz., M. Kiel, "Little-Known Ottoman Gravestone and From Some Provincial Centres in the Balkans Eğriboz/Calkis, Niğbolu/Nikopol and Ruscuk/Russe", *Cimetières Et Traditions Funéraires Dans Le Monde Islamique, İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri I*, Ankara 1996, 319-332 (327, Foto. 7).

14- Bulgaristan Rusçuk'daki şahide için bkz., Kiel, 329, Resim 9.

15- Trieste'de Osmanlı mezarlığındaki kavuk biçimi tepeliğe sahip şahide için bkz., V. Grassi, "Trieste'deki Osmanlı Mezarlığı", *Cimètieres Et Traditions Funéraires Dans Le Monde Islamique, İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri II*, Ankara 1996, 201-208 (204, Şekil 6-8; 205, Şekil 9 mezartaşı IV).

16- Bkz., N. Ülker, İzmir-Hacı Mahmud Camii Haziresi Mezar Kitabeleri, XVIII ve XIX. Yüzyıl", *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı I*, Ankara 1988, 11-42, (37, Resim 9, 10).

17- Bkz., Ö. Barışta, "Eyüp Sultan'dan Bazı Çocuk Mezartaşları", *1. Eyüp Sultan Sempozyumu, Tebliğler*, (İstanbul, basım yılı yok), 172-180, (178, Foto. 15,16).

18- Fes kronolojisi ve yapılışı hk. bkz., Koçu, 113-116; fes çeşitleri hk. bkz., C. E. Arseven, *Sanat Ansiklopedisi, C. I*, İstanbul 1975, 583,584; S. Gül, "Feshane Fabrikası ve Halıları", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla II. Eyüp Sultan Sempozyumu, Tebliğler, (8-10 Mayıs 1998)*, İstanbul 1998, 320-323, (321, Resim 3); fes tipolojisi için bkz., Çal, 211-213.

19- Bkz., E. Güven, "Eyüp Sultan Türbesi Haziresi'nin Önemine Dair Bir İnceleme", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla V. Eyüp Sultan Sempozyumu, Tebliğler, (11-13 Mayıs 2001)*, İstanbul 2002, 234-239, (238, Foto. 13; 239, Foto. 19).

20- Benzer mezartaşları için bkz, N. Ülker, "İzmir Yağhaneler'deki Mezar Kitabeler, XIX. XX. Yüzyıl", *IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı, (26-30 Mayıs 1986)*, Ankara 1987, 1-37, (31, Resim 12).

21- Bkz., Ülker (1988), 36 Foto. 5; 38 Foto. 15; 40 Foto. 23; 41 Foto. 24.

22- Benzer şahide için bkz., K. Biçici, "Eyüp Sultan Mehmet Vusuli Efendi Türbesi Haziresi", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla III. Eyüp Sultan Sempozyumu, Tebliğler (28-30 Mayıs 1999)*, İstanbul 2000, 490-501 (499, Foto. 22).

23- Karşılaştırmalar hk. bkz., T. Çoruhlu-Y. Çoruhlu, "İstanbul'da Bulunan Gemici /Denizci Mezartaşlarına Dair Bir Değerlendirme", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla IV. Eyüp Sultan Sempozyumu, Tebliğler (5-7 Mayıs 2000)*, İstanbul 2000, 76-89 (79, Resim 5); Gövdenin *"C-S"* şeklinde kıvrımlı dal ve yapraklarla sınırlandığı şahide için bkz., 87 Resim 25.

24- Fes şeklinde tepeliğe sahip şahide için bkz., T. Çoruhlu, "Eyüp Sultan ve Çevresindeki Hazirelerde Bulunan Hançerli Lahitler ve Taş Sandukalar", *1. Eyüp Sultan Sempozyumu, Tebliğler* (İstanbul, basım yılı yok), 43-59 (56, sol üst köşedeki Foto).

25- Bkz., Barışta, 174, Foto. 1; C. Keskin, "Eyüp Sultan'da Bulunan Osmanlı Dönemi Armalı ve Nişanlı Mezar Taşları", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla III. Eyüp Sultan Sempozyumu, Tebliğler (28-30 Mayıs 1999)*, İstanbul 2000, 366-371 (367, Foto. 1, 2).

26- *"S"* şeklinde profillerle sınırlanan gövdeye sahip şahideler hk. bkz., Barışta, 180, Foto. 22;175, Foto. 6.

27- Karşılaştırmalar için bkz., A. S. Açıkgözoğlu, "Eyüp Sultan'da Ketebeli Mezar Taşları", *1. Eyüp Sultan Sempozyumu, Tebliğler* (İstanbul, basım yılı yok), 202-205, (205, Foto. 8); Barışta, 174, Foto. 3;179, Foto. 20; A. Tibet-E. Işın-D. Yemenici, "Yeni Kapı Mevlevihanesi Haziresi", *Cimetières Et Traditions Funéraires Dans Le Monde Islamique, İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri I*, Ankara 1996, 223-281 (235, Şekil 2).

28- Bkz., Biçici, 498, Resim 20, başucu ve ayakucu şahideleri; V. Çetintaş, "İstanbul Eyüp Sultan Hazreti Halid Türbesi Haziresi'nde Yer alan Mezar Taşları Konulu Tezlerin Değerlendirilmesi", *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla III. Eyüp Sultan Sempozyumu, Tebliğler (28-30 Mayıs 1999)*, İstanbul 2000, 372-379 (374, sağ üst köşedeki foto.).

29- Bkz., H. Subaşı, "Eyüp Sultan ve civarındaki Mezartaşı Kitabelerinin Hat San'atı ve Tarihi Açısından önemi", *1. Eyüp Sultan Sempozyumu, Tebliğler* (İstanbul, basım yılı yok), 181-197 (196, Foto. 41).

30- Söz konusu eserler hk. bkz., Barışta, 179, Foto. 18; S. Gülşen, "Eyüp'te Gömülü Sanatçı Mezarları", *1. Eyüp Sultan Sempozyumu, Tebliğler* (İstanbul, basım yılı yok), 206-213, (208, sol üst köşede, üç şahideden en sağdaki); A. S. Açıkgözoğlu, "Eyüp Sultan Siluetinin Manevi Dış Amilleri", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla V. Eyüp Sultan Sempozyumu, Tebliğler (11-13 Mayıs 2001)*, İstanbul 2002, 244-247, (245, Foto. 1; 247, Foto. 3).

31- Bkz., A.S. Açıkgözoğlu (2002), 246, Foto 2.

32- Karşılaştırmalar için bkz., Biçici, 496, Resim 15,16; 501, Resim 27, önden ikinci resim.

33- Karşılaştırma için bkz., Çetintaş, 375, Foto. 3.